

Online
cultuurhistorisch
tijdschrift over
's-Hertogenbosch

Jaargang 4
Nummer 3
December 2023

Uitgave van Erfgoed 's-Hertogenbosch

In dit nummer

3

Een ivoren polsbeschermmer uit de Bossche bodem

Duiding van een archeologische vondst

8

Een oudedagsvoorziening avant la lettre

Portret van de Van Lanschot Stichting (1894-1957)

Voorwoord

In de derde aflevering van deze jaargang van *Silva* vindt u twee artikelen over heel uiteenlopende onderwerpen die van betekenis zijn voor het verleden van 's-Hertogenbosch.

Marloes Rijkelijkhuizen ontrafelt het mysterie dat verbonden was met een ivoren voorwerp dat in 1988 werd opgegraven bij bouwwerkzaamheden aan de Zuidwal. Het blijkt te gaan om een fragment van een polsbeschermmer, in vroeger tijden een vast onderdeel van de uitrusting van handboogschutters. Omdat het hier gaat om persoonlijke eigendommen, laten de polsbeschermers die bewaard bleven een grote diversiteit zien. Een vergelijking van het fragment uit 's-Hertogenbosch met andere polsbeschermers wijst op een datering in de zestiende eeuw.

De tweede bijdrage in deze aflevering is van de hand van Jos Wassink, die een relatief onbekende instelling beschrijft die zich bevond in een gebouw dat veel lezers wel zullen kennen. Tegen het einde van de negentiende eeuw verrees aan de Sint-Janssingel de Van Lanschot Stichting, waar werd voorzien in de huisvesting en verzorging van rooms-katholieke bejaarde vrouwen. Zij moesten ongehuwd of weduwe zijn. De Stichting was een initiatief van de bekende familie Van Lanschot, die er steeds nauw bij betrokken zou blijven. In de twintigste eeuw raakte de Stichting organisatorisch meer en meer verweven met het naastgelegen klooster Mariënborg. Met de invoering van de AOW in 1957 kwam er een einde aan het bestaansrecht van deze liefdadigheidsinstelling.

De redactie van *Silva* wenst u een mooie kerstperiode en veel plezier met deze editie!

Colofon

SILVA is het online wetenschappelijke tijdschrift van Erfgoed 's-Hertogenbosch, afdeling van gemeente 's-Hertogenbosch. De naam Silva is ontleend aan de Latijnse naam van de stad: Silva Ducis, 'bos van de hertog'.

Silva verschijnt ieder kwartaal en wordt digitaal gepubliceerd op www.erfgoedshertogenbosch.nl/silva.

Neem voor meer informatie contact op via erfgoed@s-hertogenbosch.nl.

Redactie

Jac. Biemans, Dennis Dekker,
Joris van Dierendonck (eindredacteur),
Hildo van Engen (hoofredacteur),
Ronald van Genabeek, Ronald Glaudemans

Vormgeving: Rob Duterloo

Cover: deel van de gevel van het gebouw van de Van Lanschot Stichting aan de Sint-Janssingel in 's-Hertogenbosch

e-ISSN 2666-9951

Een ivoren polsbeschermmer uit de Bossche bodem

Duiding van een archeologische vondst

Marloes Rijkelijhuizen

In 1988 vond amateurarcheoloog Pierre Vlemminckx een onbekend voorwerp in een bouwput op het terrein van de voormalige Zuid-Nederlandse Drukkerij aan de Zuidwal in 's-Hertogenbosch. Hij schonk deze onbekende vondst aan de archeologische dienst van de gemeente 's-Hertogenbosch. Sindsdien werd het object bewaard in het archeologisch depot.¹ De functie en datering waren tot voor kort onbekend, maar nader onderzoek aan dit object leverde nieuwe informatie op. Het blijkt te gaan om een ivoren polsbeschermmer, een typisch onderdeel van de uitrusting van een handboogschutter. In dit artikel wordt beschreven hoe het voorwerp werd gebruikt en hoe bijzonder het is.

Tot in de achttiende eeuw speelden schutterijen een belangrijke rol bij de verdediging van de stad. Ze bestonden uit gewone burgers die meestal werden gerekruteerd uit de ambachtsgilden. 's-Hertogenbosch kende vier

Figuur 1. Sint-Sebastiaan in een getijdenboek uit 1490, Parijs (collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag, 76 F 17, fol. 107v, foto Publiek Domein CC 1.0).

¹ Vondstnummer DBZN 999.33.

schutterijen: het gilde van de Oude Voetboog, het gilde van de Jonge Voetboog, het gilde van de Handboog en het Cloveniersgilde. Ze hadden oefenplaatsen aan de rand van de stad, de zogenaamde doelen, boomgaarden of bogaarden. De handboogschutterij werd opgericht aan het begin van de vijftiende eeuw en was gevestigd aan de Lange Tolbrugstraat, waar ze ook een eigen bogaard had. De schuttersbogaarden waren behalve een oefenplaats ook een plaats van samenkomst.²

Wie zich wilde aansluiten bij de handboogschutterij moest heel wat meebrengen. Je diende in het bezit te zijn van een handboog en 24 pijlen. Waarschijnlijk waren ook een polsbeschermer en enkele metalen of leren harnasonderdelen vereist, hoewel de bronnen daarover geen volledige duidelijkheid bieden. Bovendien moest je geoefend zijn, want het hanteren van een handboog kostte veel kracht en behendigheid. De leden kwamen uit de hoogste laag van de bevolking en stonden in goed aanzien.³

Sint-Sebastiaan

De beschermheilige van het handbooggilde was Sint-Sebastiaan en afbeeldingen van hem waren alom aanwezig in het gebouw van het gilde.⁴ Volgens de overlevering had Sebastiaan, als soldaat in dienst bij de Romeinse keizer, zich bekeerd tot het christendom. Als straf werd hij met pijlen beschoten. Sebastiaan overleefde deze aanslag, maar werd vervolgens gearresteerd en gedood. Afbeeldingen van een met pijlen doorzeefde Sebastiaan werden een geliefd symbool van de handboogschutterij (figuur 1).

Polsbeschermers

Naast de wapens, zoals een boog, pijlen en waarschijnlijk een dolk, omvatte de uitrusting van een handboogschutter ook persoonlijke bescherming. Een handboogschutter had onder meer bescherming nodig voor de pols om blesures te voorkomen door de terugslag van de pees. In de veertiende eeuw, een overgangperiode van het gebruik van maliën naar harnasplaten, werden leren harnasonderdelen populair. Deze werden gecombineerd met metalen pantserplaten. In bijvoorbeeld Dordrecht en Leiden zijn verschillende leren beschermers gevonden, zoals bovenarm-, onderarm- en handbescherming van dik leer.⁵

Enkele leren polsbeschermers uit Engeland zijn gedocumenteerd. Een rijk versierde polsbeschermer in The British Museum dateert uit de late vijftiende of vroege zestiende eeuw.⁶ Een tweede leren polsbeschermer uit hetzelfde museum is versierd met *fleurs-de-lys* (leliebloemen) en dateert mogelijk uit de zeventiende eeuw (figuur 2).⁷

Figuur 2. Een leren polsbeschermer met *fleurs-de-lys* stempeling (collectie British Museum, Londen, 1961,0202.48; foto The Trustees of the British Museum onder licentie CC BY-NC-SA 4.0).

Deze leren onderdelen ontstonden in de vijftiende eeuw en bleven tot en met de zeventiende eeuw in gebruik. Op het in 1545 gezonken Engelse schip *Mary Rose* zijn niet alleen diverse bogen en pijlen aangetroffen, maar ook 22 leren polsbeschermers. Bovendien zijn er uit het wrak een polsbeschermer van hoorn en een van ivoor geborgen (figuur 3).⁸

Alhoewel leer erg geschikt was voor de vervaardiging van polsbeschermers, laten de vondsten uit de *Mary Rose* zien dat er in deze periode ook polsbeschermers van hoorn en ivoor werden gebruikt. Ivoeren polsbeschermers worden zelden aangetroffen in opgravingen; de meest bekende exemplaren bevinden zich in museale of andere collecties, zoals bij het Pitt Rivers Museum in Oxford of The Metropolitan Museum in New York. Vaak tonen ze een gegraveerde afbeelding van Sint-Sebastiaan. De gravering is opgevuld met een zwarte kleurstof, waardoor deze goed zichtbaar is op het witte ivoor. Vergelijkbare polsbeschermers met een gegraveerde afbeelding van Sint-Sebastiaan zijn ook bekend van koper, zoals een exemplaar uit de achttiende eeuw dat te zien is bij The Metropolitan Museum in New York. In de collectie van de Royal Armouries in Londen wordt eveneens een unieke polsbeschermer bewaard, gemaakt van schildpad.

² Vos 2007.

³ Hage 2019.

⁴ Vos 2007.

⁵ Rijkelijkhuizen & Volken 2017.

⁶ The British Museum, nr. 1922, 0110.1.

⁷ The British Museum, nr. 1961, 0202.48.

⁸ Friend 2012.

Figuur 3. Ivoren polsbeschermer uit de Mary Rose (collectie en foto © Mary Rose Trust, Portsmouth, 81A0815).

Figuur 4. Een ivoren polsbeschermer met voorstelling van de gemartelde St. Sebastiaan. Op de banderol staat de inscriptie: 'SANCTE / SEBASTIANI / O.P.N.' [Ora Pro Nobis, Bid Voor Ons]. (collectie en foto: Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch, 08204).

Ook in Het Noordbrabants Museum bevindt zich een ivoren polsbeschermer met een afbeelding van een met pijlen doorboorde Sint-Sebastiaan (figuur 4). De afbeelding is echter niet gegraveerd, maar gesneden. De achtergrond is lager en donkerder gemaakt dan de voorstelling. De lengte is circa 14,7 centimeter. De ivoren polsbeschermers in museumcollecties hebben doorgaans helaas geen context. Daardoor zijn ze moeilijk te dateren en is het vaak gissen naar de herkomst. Meestal worden de polsbeschermers in verband gebracht met een Europese herkomst en gedateerd in de late zestiende of zeventiende eeuw.

Archeologische vondsten uit Nederland

De enige Nederlandse archeologische vondst tot nu toe was een polsbeschermer gemaakt van bot, gevonden in een beerput in Haarlem (figuur 5). De lengte is 11,3 centimeter, de grootste breedte 4,5 centimeter. De leren riempjes en gesp waarmee de polsbeschermer aan de arm was vastgemaakt zijn nog altijd aanwezig. De riem is 27 centimeter lang en 1,3 centimeter breed. De overige vondsten uit de beerput dateren uit de dertiende tot de zestiende eeuw en de polsbeschermer dateert waarschijnlijk uit het einde van deze periode.⁹

De polsbeschermer van de Bossche Zuidwal is gemaakt van olifantivoor en heeft een lengte van circa 11 centimeter (figuur 6). De beschermer is in het midden gebroken en voor de helft bewaard gebleven.

De beschermer vertoont een gebogen vorm, met enkele zichtbare randen aan de zijkant en twee ronde gaten voor de leren banden die om de arm werden bevestigd. Verder zijn er geen resten van versiering of kleuring te zien, maar mogelijk waren die oorspronkelijk wel aanwezig. Doordat het een losse vondst betreft, is de Bossche polsbeschermer niet met zekerheid te dateren.

⁹ Van Greevenbroek 1980.

Figuur 5. Polsbeschermer van bot uit Haarlem (collectie en foto: vakgroep Archeologie, gemeente Haarlem, 0.78GRM.BP11.AAAa).

Figuur 6. Deel van een polsbeschermer van ivoor gevonden op het terrein van de voormalige Zuid-Nederlandse Drukkerij aan de Zuidwal (collectie en foto: Erfgoed 's-Hertogenbosch, 2674).

Olifantivoor werd vanaf de late zestiende eeuw in grote aantallen geïmporteerd naar de Nederlanden. De vondst uit de *Mary Rose* toont aan dat in de eerste helft van de zestiende eeuw al ivoeren polsbeschermers werden gebruikt. Vergelijkbare exemplaren in museumcollecties worden doorgaans gedateerd in de zestiende en zeventiende eeuw. Het exemplaar uit de *Mary Rose* toont enige overeenkomst met de polsbeschermer van de Zuidwal, waardoor de vondst uit 's-Hertogenbosch met voorzichtigheid in de zestiende eeuw te dateren is.

Het gebruik van ivoor in plaats van leer voor polsbeschermers was vermoedelijk minder praktisch, aangezien gehard leer nog steeds meer flexibiliteit bood dan ivoor. Het gebruik van ivoor gaf daarentegen meer uitstraling en aanzien, zeker in de zestiende eeuw, toen er nog geen grote hoeveelheden ivoor in omloop waren.

Een persoonlijk eigendom

Waarschijnlijk gebruikten niet alle boogschutters een polsbeschermer. Iedere schutter moest zijn eigen uitrusting betalen.¹⁰ Dit betekende dat de polsbeschermers persoon-

lijk eigendom van de schutters waren. Rijk versierde leren en ivoeren polsbeschermers werden waarschijnlijk gebruikt door de meest kapitaalkrachtige en hooggeplaatste boogschutters, die hiermee hun status toonden. De Bossche polsbeschermer is niet versierd met snijwerk, in tegenstelling tot het exemplaar uit Het Noordbrabants Museum, maar het is mogelijk dat deze oorspronkelijk beschilderd was. Ivoeren polsbeschermers waren zeldzaam in de zestiende eeuw, en van de periode daarna is ons geen enkel archeologisch voorbeeld bekend. Dat maakt de Bossche vondst bijzonder, maar het blijft gissen hoe en waarom het hier in de bodem terecht is gekomen.

Met dank aan Francis Robbesom en Anja van Zalinge van de vakgroep Archeologie, gemeente Haarlem.

Marloes Rijkelijkuizen is materiaalspecialist, bewerkte organische artefacten en werkt als collectiecoördinator archeologie bij Erfgoed Delft.

¹⁰ Vos 2007.

Literatuur

FRIEND, A.L., 2012: 'What does the Archaeological Evidence of the Mary Rose Reveal about the Archer and Practice of Archery, and how will the Mary Rose Trust Interpret this Evidence for its Visitors in the New Museum'. Bachelor thesis Bangor University.

RIJKELIJKHUIZEN, M. & M. VOLKEN, 2017: 'A poor man's armour? Late medieval leather armour from excavations in the Netherlands', in: Q. Mould (ed.), *Leather in warfare: Attack, Defence and the Unexpected*. Royal Armouries Conference Proceedings, in association with the Archaeological Leather Group.

GREEVENBROEK, J.T.R., VAN, 1980: 'Een benen polsbeschermmer uit het Brinkmann-complex', *Haarlems Bodemonderzoek* 12, 125-126.

HAGE, R., 2019: 'Onder gods geleide en met het zwaard opzijde. De historie van de handboog', *Bossche Kringen* jrg. 6, nr. 3, 62-65.

VOS, A., 2007: *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw*. Proefschrift Universiteit Utrecht.

Een oudedagsvoorziening avant la lettre

Portret van de Van Lanschot Stichting (1894-1957)

Jos Wassink

In de schaduw van het klooster Mariënborg, gelegen aan de Sint-Janssingel in 's-Hertogenbosch, staat een opmerkelijk gebouw: de voormalige Van Lanschot Stichting. Ooit een oudedagsvoorziening voor vrouwen, tegenwoordig onderdeel van een moderne campus waar onderwijs en technologie elkaar versterken. Wat is het verhaal achter deze bijzondere instelling?

Wie in 's-Hertogenbosch vanaf het station naar de binnenstad loopt, ziet op de Wilhelminabrug bij het passeren van de Stadsdommel rechts het klooster Mariënborg, een imponerend overblijfsel van het Rijke Roomse Leven. Net voor dat gebouw aan de Sint-Janssingel ligt een eveneens markant gebouw: de voormalige Van Lanschot Stichting. Zusters van de congregatie van Jezus, Maria en Jozef (JMJ) zijn in deze gebouwen niet meer te vinden. In 2015 verlieten de laatste tien zusters Mariënborg. Het Generaal Bestuur van de congregatie bleef nog vier jaar langer in het gebouw van de Van Lanschot Stichting.

Aan de Sint-Janssingel in 's-Hertogenbosch, pal aan de Stadsdommel, staat het kolossale gebouw van het Mariënborg-klooster uit 1897. Links ervan ligt de in 1894 gebouwde Van Lanschot Stichting (foto auteur, februari 2023).

Van 2016 tot 2018 onderging het interieur van de kloostergebouwen een metamorfose waarbij het uiterlijk gespaard bleef. Zo ontstond Campus Mariënborg. Het hart ervan wordt gevormd door de Jheronimus Academy of Data Science (JADS), een universitair instituut dat ontstaan is uit de samenwerking van de Technische Universiteit Eindhoven en Tilburg University. Ook kwamen er ICT-bedrijven en appartementen. Na het vertrek van het Generaal Bestuur in 2019 werden er, na een verbouwing, nog meer ICT-bedrijven gehuisvest.

Het gebouw van de Van Lanschot Stichting doet wellicht niet direct denken aan een 'hofje'. Toch zijn er wel degelijk vergelijkingen te trekken met deze stichtingsvorm. Hofjes zijn een typisch verschijnsel van de Lage Landen. Bij het begrip 'hofje' wordt vaak gedacht aan strak in een vierkant gebouwde kleine huisjes aan een plein. Hier gaat het echter niet om het stedenbouwkundige verschijnsel hofje, maar om de juridische en bestuurlijke entiteit. Hofjes bestaan al vanaf het einde van de middeleeuwen. Er zijn bestuurlijk gezien verschillende soorten hofjes. Alle werden tot de tweede helft van de twintigste eeuw op regenteske wijze bestuurd.¹ Er waren hofjes opgericht door particulieren, waarbij het bestuur in handen was van familieleden of juist van personen buiten de familie van de stichters die zich door coöptatie aanvulden. Een tweede groep bestond uit hofjes gesticht door kerkgenootschappen, waarbij het bestuur vaak was opgedragen aan onafhankelijke regentencolleges die eveneens zelf de nieuwe leden kozen. Besturen van instellingen van sociale zorg, zoals gilden, broederschappen en gasthuizen, konden ook een hofje exploiteren. Deze groep vormt de derde categorie.

Voor ieder hofje moest een rentmeester jaarlijks een rekening van inkomsten en uitgaven presenteren. Vaak werd het regentencollege in het hofje zelf vertegenwoordigd door een binnenmoeder of directrice die er woonde. Ze kende de bewoners en wist wat er speelde. De regenten bepaalden het beleid en stelden de kaders vast waarbinnen hun vertegenwoordigers moesten handelen. Regenten waren altijd mannen en vrouwen met maatschappelijk aanzien. Inkomsten voor het hofje kwamen uit de eigendommen die de stichter had gereserveerd en uit rente-, huur- of pachttopbrengsten. Meestal bestond het vermogen uit onroerend goed, huizen en landerijen. In de zeventiende eeuw werden rentes uit lijfrenten en obligaties van de overheden steeds meer gewoon. Na de oprichting kwam er meestal weinig meer bij. Erfgenamen van de stichters en regenten deden evenwel soms schenkingen. Zo kon een hofje worden uitgebreid. Veel hofjes vroegen van nieuwe bewoners entree- of inkoop-

geld. Soms betaalde een hofje alleen de begrafeniskosten van een bewoner, op voorwaarde dat de bezittingen van de gestorvene bij overlijden aan het hofje toevielen. De meeste hofjes gaven de bewoners vrije inwoning en daarnaast 'proven', extra giften zoals turf, brood en kleding.²

Voor de stichters ging het vaak om liefdadigheid: ze wilden een oudedagsvoorziening in het leven roepen voor minderbedeelden. Vaak ging het om arme verwanten of dienstpersoneel en plaats- of geloofsgenoten. De initiatiefnemers zagen liefdadigheid als een christelijke plicht. Op het gebouw werden soms wapenschilden van de stichters aangebracht. Het regentschap leverde zo ook prestige op. De bewoners moesten zich rustig, vreedzaam en eerbaar gedragen. Ze moesten matig zijn met tabak en drank. Regenten waren autocratische figuren, maar hadden als een vader dikwijls warme en persoonlijke banden met de bewoners en lieten vaak genade voor recht gelden. Wel wisten ze wat goed was voor de bewoners. Hofjes waren sterk hiërarchisch georganiseerde leefgemeenschappen.³ De sociale controle was erg groot.

Regentencolleges waren meestal niet groter dan vier personen, geregeld slechts drie of twee. Veel bestuurszaken werden mondeling afgedaan. Vergaderingen hadden over het algemeen plaats in een regentenkamer van het hofje. In deze 'beste kamer', waar een portret van de stichter hing en het linnen en tafelzilver was opgeborgen in een mooie kast, werd jaarlijks het diner voor het afhoren van de rekeningen gehouden. Sommige regentenkamers werden kleine musea voor de stichters en de regenten met hun portretten. Veel regenten waren ook stadsbestuurders. In de twintigste eeuw kregen vrouwen een grotere rol in regentencolleges. Voorheen speelden echtgenotes van regenten slechts een ondersteunende rol. Regentessen hadden toen vooral de 'soft power' die van belang was voor de sociale kant van het bestuur, zoals het plaatsingsbeleid en de organisatie van feestjes. Mannen hielden zich meer bezig met financiën, onderhoud en bouwzaken.⁴

Bossche hofjes in vroegere eeuwen

Vroeger waren er in 's-Hertogenbosch veel hofjes. Ze werden godshuizen of gasthuizen genoemd.⁵ Naast het Groot Ziekengasthuis waren er talrijke gasthuizen in de stad waar mannen en vrouwen hun oude dag doorbrachten. De stedelijke overheid functioneerde als hoeder voor de armen en wilde al vroeg greep hebben op instellingen die zich bezighielden met armenzorg. In 1592 legde het Bossche stadsbestuur een register aan waarin de stichtings-

¹ Looijensteijn 2016, 8-10.

² Looijensteijn 2016, 12, 13, 41, 45, 46.

³ Looijensteijn 2016, 59, 60, 65, 68, 71, 73.

⁴ Looijensteijn 2016, 73, 76, 80, 84, 87, 89.

⁵ Coopmans 1964.

akten van de godshuizen werden genoteerd.⁶ Voordat 's-Hertogenbosch in 1629 onder het gereformeerde bewind kwam, waren er 33 godshuizen gesticht. Niet zelden werd in de stichtingsakte van de katholieke erflater bepaald dat de begunstigden, de bewoners van het gasthuis, op het graf van de stichter voor diens zielenheil moesten bidden. Ook na 1629, in de Staatse tijd, werden er diverse gasthuizen gesticht. In de gasthuizen verbleven in de regel alleenstaande oude vrouwen of mannen. Slecht in een enkel gasthuis, zoals dat van Hester van Grinsven, woonden zowel mannen als vrouwen. Waarschijnlijk waren de eerste gasthuizen in 's-Hertogenbosch voor vrouwen. Het oudste vrouwengasthuis, voor zover bekend, was het in 1345 gestichte Hendrik van Neynsgasthuis. Zestien jaar later volgde de oprichting van het Sint-Antoniusgasthuis en weer tweeëndertig jaar later, in 1393, werd het Aart Keytsgasthuis voor vrouwen gesticht.

Een jaar later volgde het Sint-Elooi-gasthuis voor vrouwen. Tot de oudste mannengasthuizen behoorden het Aart van den Avennesgasthuis (1396) en de rond 1400 door Jan Moons en Jan Koyts gestichte gasthuizen. Aan het einde van de achttiende eeuw waren er tientallen gasthuizen verspreid over de stad.⁷ In 1811 zijn in 's-Hertogenbosch alle gasthuizen, voor zover nog bestaand, als zelfstandige instellingen opgeheven.⁸ Ze gingen op in Stichting Godshuizen, dé instelling voor armenzorg, sociale zorg en gezondheidszorg in 's-Hertogenbosch in de negentiende eeuw. De oude hofjes, die zowel uit een of meer kleine huizen als uit een groot pand konden bestaan, verdwenen uit de stad en werden vervangen door nieuwe instellingen. Een van hen was de Van Lanschot Stichting.

Oprichting Van Lanschot Stichting

In de negentiende eeuw behoorde de katholieke bankiersfamilie Van Lanschot tot de voornaamsten van

Het portret van Frans Auguste Joseph van Lanschot, stichter van de Van Lanschot Stichting, met het wapen van de familie van Lanschot en de wapenspreuk: Exaltabor in terra (ik zal op aarde verheven worden) (Sint-Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Archief Sociëteit JMJ; verder: NL-AgaENK, ASJMJ), 20047, huldeboek).

Het portret van Paulina Gerardina Johanna Fuchs, stichteres van de Van Lanschot Stichting met het wapen van de familie Fuchs (NL-AgaENK, ASJMJ, 20047, huldeboek).

's-Hertogenbosch. De oudste zoon van Augustinus Cornelis van Lanschot, Frans Auguste Joseph (1833-1903), volgde zijn vader niet op als bankier. Hij werd jurist en schipte het tot raadsheer in het gerechtshof te 's-Hertogenbosch. Frans huwde Paulina Gerardina Johanna Fuchs (1837-1914). In 1892 besloot het puissant rijke, maar kinderloze echtpaar na hun zilveren huwelijksfeest een stichting voor huisvesting en verzorging van bejaarde, ongehuwde vrouwen en weduwen op te richten.

Op 19 februari 1894 ging de Bossche notaris Jan de Bergh samen met twee kandidaat-notarissen naar het woonhuis van Frans en Paulina.⁹ Daar was ook August Willem Johan van Lanschot aanwezig, een neef van het echtpaar. De oprichters van de Stichting, het echtpaar Van Lanschot-Fuchs, werden de eerste regenten. Ook hun neef werd direct aangesteld tot regent. Hij zou tevens secretaris-penningmeester zijn. Over een zittingstermijn voor regenten zweeg de stichtingsakte. Als er een vacature ontstond, konden de overblijvende regenten zelf zorgen voor een nieuw bestuurslid. Het bestuur bestond uit drie tot vijf (aangetrouwde) afstammelingen van het echtpaar Van Lanschot-Oomen. Bij voorkeur dienden

⁶ NL-HtsSA, Erfgoed 's-Hertogenbosch, OSA, 6823, register stichtingsakten.

⁷ Hoekx 2004, 853-905; Van Heurn 2022, 351-370. In de vijftiende eeuw werden er voor vrouwen onder meer het Christina Ulemans- of Brandsgasthuis (1401), het Adam van Mierdensgasthuis (1403), het Catharina Catersgasthuis (1449), het Margriet Heerengasthuis (1459), het Hendrik en Elisabeth Brandsgasthuis (1465) en het Agnes van de Broekgasthuis (1496) gesticht.

⁸ Hoekx 2004, 856.

⁹ NL-HtsSA, NH, 1491, minuutakte notaris J. de Bergh, akte d.d. 19-2-1894.

bestuurders in 's-Hertogenbosch of in een aangrenzende gemeente te wonen en uiteraard moesten ze katholiek zijn. In het bestuur zouden dus geen verwanten van de stichters, Paulina Fuchs, zitting hebben. De instelling werd duidelijk een stichting van Van Lanschot.

In de stichtingsakte werd verklaard dat op het terrein langs de Westwal (later Sint-Janssingel genoemd) het stichtingsgebouw zou komen. In werkelijkheid was het gebouw toen al bijna gereed. Bijna acht maanden voordat de stichtingsakte werd opgesteld was de grond aangekocht. Blijkbaar is de bouw direct begonnen, of misschien was deze al bezig voordat de formele zaken van de koop geregeld waren. De financiële onderbouwing, de statuten en een bestuursreglement voor de Stichting werden in de akte opgenomen. Drie percelen hooiland in de Polder van der Eigen onder Empel, met de fraaie namen Kwader-slang, Kleine Fretwerf en Krokskampke, werden ingebracht. Bij elkaar waren ze ruim zeven hectaren groot. De Stichting kreeg ook de beschikking over een soort staatsobligaties, certificaten Nederlandsche Werkelijke Schuld, met een nominale waarde van vijftienduizend gulden. Obligaties ten laste van het Waterschap Beneden Dommel ter nominale waarde van vijfduizend gulden en ten laste van de gemeente 's-Hertogenbosch ter waarde van negenduizend gulden werden eveneens ingebracht voor de Stichting. Hiermee was een stevige financiële basis gelegd voor de inrichting en instandhouding van de nieuwe instelling.

Groeimodel

De Stichting was een bijzondere instelling van liefdadigheid, zoals bedoeld in de Armenwet 1854. De wet ging ervan uit dat ondersteuning van armen niet in eerste instantie een taak was van de overheid, maar van kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid. Door het stevige fundament dat onder de Van Lanschot Stichting was gelegd, zou ze zichzelf financieel redden en was het misschien zelfs mogelijk haar vermogen uit te breiden. De extra inkomsten dienden dan op den duur wel weer aangewend te worden voor het oorspronkelijke doel: het onderhoud en de huisvesting van bejaarde vrouwen. Er werd rekening mee gehouden dat in de toekomst ook geld beschikbaar werd gesteld voor huisvesting van bejaarde mannen. De oprichters hadden duidelijk een groeimodel voor ogen.

In de notariële akte werd gesproken van een stichting bestemd voor ongehuwde vrouwen of weduwen ten getale van twaalf of zoveel meer of minder als de middelen zouden toestaan. Een absolute eis was dat de bewoners rooms-katholiek waren. De vrouwen die opgenomen wilden worden, moesten van onbesproken gedrag zijn. Ze dienden ten minste zestig jaar te zijn en mochten geen

Titelblad van het huldeboek uit 1907 (NL-AgaENK, ASJMJ, 20047, huldeboek).

lichamelijke of geestelijke klachten hebben. Personen die in dienst van de stichters en hun familie waren geweest hadden een streepje voor. Vrouwen die in 's-Hertogenbosch of in Sint-Michielsgestel woonden, kregen voorrang. Nu zaten Frans en Paulina en de andere leden van de familie Van Lanschot uiteraard ruim in het huishoudelijk en ander dienstpersoneel. Het is echter maar de vraag of de weduwen van die werkmannen en de alleenstaande diensters werden opgenomen in de Stichting.

Voor paupers was geen plek in het huis. Om opgenomen te worden moest immers een flinke som geld worden ingelegd. In feite kochten de alleenstaande vrouwen zich in. Voor personen van zestig tot vijfenzestig jaar moest vierhonderd gulden worden betaald, voor ouderen eenmalig tweehonderdvijftig gulden. Bij hoge uitzondering konden ook vrouwen tussen de zesenvijftig en zestig jaar opgenomen worden. Voor ieder jaar dat ze jonger waren dan zestig dienden ze dertig gulden meer te betalen. Uiteraard bepaalden de regenten wie wel en niet opgenomen werd. Tegen hun beslissing was geen beroep mogelijk.

In de stichtingsakte, volgens Frans van Lanschot de 'grondwet der stichting', werd ook bepaald dat er in de

Een geaquarelleerde presentatietekening uit ca 1894 van de gevel van de Van Lanschot Stichting (NL-AgaENK, ASJMJ, collectie kaarten).

inrichting orde en tucht moesten heersen. Zonder opgave van reden konden de regenten personen verwijderen. Onbehoorlijk gedrag, het niet nakomen van de regels, onreinheid en ruziemaken waren gronden voor wegzending. Iedere bewoner had hiervoor bij opname getekend. De regenten behielden zich het recht voor om mensen die gingen lijden aan lichamelijke en geestelijke kwalen uit de Stichting te verwijderen. Als een vrouw binnen een jaar de Stichting moest verlaten, kreeg ze de helft van het inkoopgeld terug. Als ze na twee jaar weg moest, kreeg ze nog een kwart van het bedrag.

Bouw Van Lanschot Stichting

Het gebouw van de Stichting verrees op gronden die vrijgekomen waren door het afgraven van de wallen langs de Stadsdommel aan de westkant van de stad. Aan de randen van de oude stad vond in het laatste kwart van de negentiende eeuw een ware metamorfose plaats. In 1884 was jhr. Petrus van der Does de Willebois aangesteld als opvolger van burgemeester Henri van Lanschot, de jongste broer van de oprichter van de Van Lanschot Stichting. De nieuwe adellijke burgemeester zette zich met volle energie in voor de voltooiing van de ontmanteling van de vestingwerken van de stad. Al eerder, ten tijde van burgemeester Luijben (1874-1880), was er als uitvloeisel van de Vestingwet 1874 een regeling gekomen voor overdracht van vestinggronden van het Rijk naar de gemeente. De oude stadsmuren moesten tot een veilige hoogte intact blijven om als waterkering te blijven dienen. De wallen werden wel grotendeels geslecht, waardoor er binnen de oude stadsgrenzen ruimte kwam voor nieuwbouw.¹⁰

Het was geen luxe dat er in de overvolle stad nieuw gebouwd kon worden. Een groot deel van de Bossche bevolking was uitermate armoedig gehuisvest. Armen woonden in sloppen en steegjes in behuizingen die nauwelijks het etiket krot mochten hebben. In eenkamerwoningen en in kelders zonder watervoorziening leefden gezinnen opeengepakt. Eind jaren zeventig van de negentiende eeuw besloot een aantal gefortuneerde families in 's-Hertogenbosch De Bossche Bouw Maatschappij op te richten, met als doel om goedkope arbeiderswoningen te bouwen.¹¹ De vermogende Victor Tilman werd directeur en mr. Henri van Lanschot was tot aan zijn vroegtijdig overlijden commissaris, waarna in 1884 Godefridus van Lanschot werd aangesteld als zijn opvolger. Volgens de staatscommissie die in 1892 in het hele land onderzoek deed naar de omstandigheden van de arbeidende klasse bestond de Bossche bouwcommissie niet uit huisjesmelkers, maar uit lieden die vrijgevig waren tegenover de bewoners.¹² Op terreinen van de voormalige stadswallen zouden nu fatsoenlijke huurwoningen voor de minder draagkrachtigen verrijzen.

Op 26 mei 1893 stelde de gemeenteraad de rooilijn van de Sint-Janssingel vast. Ook werd besloten om stroken grond tussen de Walpoort en de Berewoutstraat aan aangrenzende eigenaren te verkopen. Bij een openbare verkoop in juli 1893 verwierf Frans van Lanschot een perceel grond aan de Westwal (Sint-Janssingel). Een maand later besloot de gemeenteraad tot verkoop van percelen langs de Stadsdommel aan de Vereniging van Geestelijke

¹⁰ Govers 1987, 60; Kappelhof 2021, 22,23.

¹¹ Govers 1972, 250, 254, 255.

¹² Van der Woud 2021, 83.

Rechts het gebouw van de Van Lanschot Stichting en links het woonblok dat in 1911 werd gebouwd. Aanvankelijk bestond het blok, met iets donkerder kleur steen, uit drie woningen. Rond 1957 werd dit complex onderdeel van de Mariënborg, maar het werd later verbouwd tot boven- en benedenwoningen (foto auteur, februari 2023).

Zusters in de Postelstraat. De kopers zouden voor de Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef (Congregatie van de zusters JMJ) het imposante neogotische gebouw Mariënborg laten verrijzen. De congregatie leende hiervoor 100.000 gulden, destijds een gigantisch kapitaal.¹³ Dit kloostergebouw werd kort na de Van Lanschot Stichting gerealiseerd. De eerstesteenlegging werd gedaan bij het 75-jarig bestaan van de Congregatie op 29 juli 1897. Op 10 mei 1899 werd de kapel plechtig ingezegend.¹⁴

Architect

Frans van Lanschot was voortvarend aan de slag gegaan met het uitwerken van zijn plannen. Het is zeer aannemelijk dat hij een beroep heeft gedaan op de in 1892 aangetreden directeur van de Koninklijke School voor Kunsten, Techniek en Ambacht in 's-Hertogenbosch, de architect ir. Jules Dony.¹⁵ Deze architect uit Rummen (tien kilometer ten noorden van Sint-Truiden) zou in 1899 trouwen met een nicht van Frans, de dochter van burgemeester Henri van Lanschot. Vanaf 1896 werd menig huis voor het nieuwe stadskwartier Het Zand, een opgehoogd terrein tussen de Stadsdommel en het spoorstation, door hem ontworpen. Hij tekende de huizen vaak in de stijl van de neorenaissance, met de nodige tierlantijnen.

Hoewel de oorspronkelijke bouwtekening van het gebouw van de Van Lanschot Stichting niet lijkt te zijn

bewaard, is het aannemelijk dat de Bossche stadsarchitect Franciscus Kerkhoff, die ook het stedenbouwkundig ontwerp voor de wijk Het Zand heeft gemaakt, verantwoordelijk is voor het ontwerp ervan. Voordat Kerkhoff in 1889 in 's-Hertogenbosch was aangesteld als stadsarchitect en hoofd gemeentewerken had hij al naam gemaakt met zijn ontwerp van 78 woningen in Delft, het Agnetenpark. In dit wijkje – het eerste tuindorp in Nederland – kwamen fabrieksarbeiders te wonen in gezonde huizen die degelijk en fraai waren gebouwd met spaarbogen, dakkapellen en siermetselwerk. Het was genoemd naar de echtgenote van de directeur van de Koninklijke Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek, een grote werkgever in Delft.

Indeling gebouw

De entree van de Van Lanschot Stichting was indrukwekkend. Op de begane grond kwamen zes woon-slaapkamers; drie aan de voorkant en drie aan de achterkant. In het midden van het pand, parallel aan de singel, liep een brede gang. Op de eerste verdieping werden acht woon-slaapkamers gemaakt. De zolder kon onder meer gebruikt worden om was te drogen en koffers op te bergen. Direct rechts naast de voordeur kwam een grote kamer voor gemeenschappelijk gebruik waar mogelijk ook de regenten bijeenkwamen. In de achterbouw, die deels onderkelderd was, kwamen onder meer een keuken, een washuis, hokken voor brandstof en een ruimte voor (tuin) gereedschap.¹⁶ Het huis had een ruime achtertuin.

¹³ Driessen 2015, 179.

¹⁴ Andel 2012, 18; NL-AgaENK, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, ASJMJ, 5508 Journaal Mariënborg, 1897-1902, 193, 194.

¹⁵ Haans 2014, 22. De rapporteurs gaan ervan uit dat Dony de architect is van de Van Lanschot Stichting.

¹⁶ Haans 2014, 22-24, 67, 69.

Met name aan de afwerking van de gevel van de Van Lanschot Stichting was bijzonder veel aandacht besteed. Er ontstond een voornaam gebouw. De voorzijde kreeg een hardstenen plint en er kwam een geleding door middel van speklagen. Onder de dorpellijst ter hoogte van de eerste verdieping kwam een tandlijst. De ingangspartij, bestaande uit een natuurstenen poortje met een rondboog en ionische pilasters, roept associaties op met een toegangspoort tot een hofjescomplex. Boven de boog kwam nog een kroonlijst en een timpaan met schelpversiering. In de kroonlijst staat de tekst: 'van Lanschot's Stichting', daaronder zijn de twee jaartalstenen met 'Anno' en '1894' te vinden. De kopjes op de consoles moesten wellicht duidelijk maken dat het hier ging om een gebouw waar mensen woonden. Boven de poort werden twee gevelstenen met de wapens van de stichters aangebracht: het wapen van Frans van Lanschot (een torentje met drie bomen) en het wapen van mevrouw Van Lanschot-Fuchs (het omgekeerde anker).¹⁷

Naast het complex van de Stichting, richting de Walpoort, zou in 1911 een rij van drie riante woningen verrijzen, waarvan de gevel vrijwel eenzelfde ontwerp had als het gebouw van de Stichting.¹⁸ Deze ruime woningen werden rond 1957 verbouwd om onderdeel te worden van het Mariënborgcomplex. Een deel van de huishoudschool van de zusters MJJ vond hier toen onderdak, net als een deel van het pensioonaat, het 'Klein Pensioonaat' genoemd. Later in de eeuw werd de ruimte van de voormalige drie woningen weer verbouwd tot zeventien huurappartementen met boven- en benedenwoningen. In die tijd was de Van Lanschot Stichting al opgeheven. In het gebouw van de Stichting was toen het provinciaal van de Sociëteit van de zusters MJJ gehuisvest.

Alle nieuwe gebouwen aan de Sint-Janssingel en de Walpoort waren in traditioneel ambachtelijke stijl opgetrokken. Aan de Singelkant waren de gevels met hun verzorgde architectonische details veel indrukwekkender dan aan de Walpoort. Op een stuk grond aan de Walpoort, pal naast het gebouw dat nog de contouren bevatte van de kerk van het middeleeuwse franciscanessenklooster Mariënborg, werden door Van Lanschot twee huurwoningen gebouwd. In deze straat waren tegenover de restanten van de oude kloosterkerk in 1884 in opdracht van fabrikant Willem Grasso al zes karakteristieke arbeiderswoningen gebouwd (Walpoort nrs. 35-45). De twee door Van Lanschot gebouwde woningen waren heel riant, zeker in vergelijking met de tegenoverliggende huurhuisjes van Grasso.

¹⁷ NL-AgaENK, ASJMJ, huldeboek.

¹⁸ Mogelijk waren deze huizen eigendom van Th. Van Rijckevorsel. Zie: NL-HtBHC, Brabants Historisch Informatie Centrum, Van Lanschot, 443, verzoekschrift van schilder B. Brands. Brands had ook de huizen van Th. Van Rijckevorsel geleverd. De familie Van Rijckevorsel was verwant aan de familie Van Lanschot. Zie ook: Haans 2014, 22.

De huuropbrengst van de beide woningen van Van Lanschot (Walpoort 6 en 8) kwam ten goede aan de Van Lanschot Stichting. Deze huizen werden beschouwd als behorend tot het vermogen van de Stichting.¹⁹ De eerste decennia zouden de families Van der Velden en Van Nunen hier wonen. In 1923 kwam de familie Koopmans in het huurhuis van Van Nunen te wonen.

Exploitatie van de Stichting

Op 1 mei 1895 betrokken de eerste vier bewoners het 'vriendelijk tehuis met algeheele verzorging'.²⁰ De plechtige inzegening van het gebouw had plaats op 28 mei.²¹ Na 1850 en zeker vanaf 1870, toen de bevolking snel groeide en naar de steden trok, werden er in Nederland

¹⁹ NL-HtBHC, Van Lanschot, 443, zie bijvoorbeeld: verzoekschrift van schilder d.d. 29-8-1917 over het schilderen van de huurhuizen van de Stichting.

²⁰ Het Nieuws van den Dag, 22-3-1894.

²¹ Govers 1972, 259. Govers gaat er ten onrechte vanuit dat de eerste bewoners op 1-5-1894 kwamen.

August Willem Johan van Lanschot, eerste penningmeester-secretaris van de Van Lanschot Stichting, en zijn vrouw M.G.J.C.M.H.G Lagasse na hun huwelijk in 1910 op de binnenplaats van kasteel Maurick. Foto: Pierre Weijnen (collectie BHIC, 's-Hertogenbosch, FOTOVU.1084).

veel exploitatiehofjes gebouwd.²² Het filantropisch motief verschoof bij veel stichters naar de achtergrond. Het ging hierbij ook om particulieren die verdienden aan de woningnood. Tot aan 1940 werden er door particulieren nog hofjes gesticht voor oudere alleenstaande mannen en vrouwen. Pas na de Tweede Wereldoorlog gingen gemeenten zich bezighouden met ouderenhuisvesting.²³ Het echtpaar Van Lanschot-Fuchs handelde, gezien de financiële constructie en het kapitaal dat ze zelf in de stichting stopten, nog sterk uit liefdadigheid. Ook de regenten na hen, die allen van de familie Van Lanschot of aangetrouwd waren, zagen de Stichting als een filantropische instelling waaraan geld overgemaakt kon worden. August Willem Johan van Lanschot, die al vanaf het begin penningmeester-secretaris van de Stichting was, kreeg de touwtjes stevig in handen na het overlijden van Frans, de stichter, in 1903. Zijn positie werd nog sterker na het overlijden van Frans' vrouw in 1914. In 1899 was August benoemd tot burgemeester van Vught. Eén keer per kwartaal tekende hij de rekeningen van de Stichting. Daarvoor kwam hij waarschijnlijk steeds naar de 'beste kamer' van het stichtingsgebouw. Een van de verplegende zusters van de congregatie van JMJ moest zorgen dat de stukken terechtkwamen bij de archivalia van het klooster Mariënborg.²⁴ Naar nu blijkt, is er voor het archief van de Stichting slecht gezorgd en zijn er nauwelijks stukken

Aan de Walpoort, tegenover de restanten van de kerk van het uit de middeleeuwen daterende (eerste) klooster Mariënborg, werden in 1884 in opdracht van fabrikant Willem Grasso zes arbeiderswoningen gebouwd (foto auteur, augustus 2023).

gearchiveerd. Na de dood van August zette zijn weduwe, Marie van Lanschot-Lagasse, zich als regentes in voor het bestuur van de Stichting. Zij overleefde de Stichting ruimschoots en stierf in 1963.

Door gebrek aan archiefstukken valt geen volledig overzicht van alle regenten en hun bestuursperiode te geven. Waarschijnlijk werd August van Lanschot direct na zijn dood als regent van de Stichting opgevolgd door mr. Frans Johan van Lanschot. Frans Johan, zoon van de voormalige Bossche burgemeester Henri van Lanschot, zou in 1917 burgemeester van 's-Hertogenbosch worden.

²² Kingma 2018, 7.

²³ Kingma 2018, 11.

²⁴ NL-AgaENK, ASJMJ, 5180, reglement en geschiedkundige notities, onder het kopje 'Voor de Zusters'.

Hij huwde in 1903 met jonkvrouw Maria van Meeuwen. Het is niet bekend of zij regentes van de Stichting is geweest. Tot 1941 bleef Frans Johan burgervader en waarschijnlijk tot aan zijn dood in 1949 regent van de Stichting. Bij de begrotingsbehandeling in 1940 trok hij fel van leer tegen de gemeenteraadsleden die vragen hadden gesteld over het reilen en zeilen van de 'gestichten' in de stad. In klare taal maakte hij duidelijk dat ze niet moesten menen zich met praktische zaken van het bestuur van de instelling te kunnen bemoeien. Ze moesten hun plaats kennen en die was niet op de stoel van de regenten van instellingen zoals de Van Lanschot Stichting. De gemeenteraad diende alleen toezicht te houden op de uitgaven en de inkomsten.²⁵

Inkomsten

De Van Lanschot Stichting was organisatorisch gezien een mengvorm van een hofje en een tehuis. De vrouwen sliepen niet op zalen, maar in een eigen kamer, zoals ook veelal bij de traditionele hofjes. De kamer moesten ze wellicht zelf schoonhouden. In een tehuis of gesticht verbleven gewoonlijk met name armlastigen, zo niet bij de Van Lanschot Stichting. Waarschijnlijk hadden binnen een jaar na voltooiing van de bouw al twaalf oude vrouwen onderdak gekregen in het gebouw. Op één na hadden zij allemaal vierhonderd of tweehonderdenvijftig gulden entreegeld betaald. Een vrouw had zelfs vierhonderdendertig gulden neergeteld. Zij was negenenvijftig jaar. Alle andere vrouwen waren ouder, een deel ouder dan vijfenzeestig. Rond 1918 werd het entreegeld voor vrouwen tussen de vijfenzeestig en zeventig jaar verhoogd naar vijfhonderd gulden en moesten jongere vrouwen fors meer betalen. De drieënzestigjarige Wilhelmina Maria van der Meulen betaalde in 1918 voor haar opname in de Stichting achthonderd gulden. Enkele jaren later werd het entreegeld voor de vrouwen tussen de vijfenzeestig en zeventig jaar op achthonderd gulden gesteld.

Bij de uitbraak van de wereldwijde economische crisis in 1929 werd het entreegeld in enkele gevallen verhoogd tot duizend gulden. Bij de inschrijving van de vrouwen werd van hen geëist dat ze een spaarbankboekje met daarop ten minste honderd gulden voor hun begrafenis konden tonen. Een polis van een begrafenisverzekering ter waarde van dat bedrag volstond ook. In het inschrijvingsregister voor de Stichting werd vermeld wat de bewoners hadden ingebracht om hun uitvaart te betalen. Op de spaarbankboekjes konden de bedragen daarvoor oplopen tot wel vierhonderd gulden.²⁶

²⁵ Notulen, 220-223.

²⁶ NL-AgaENK, ASJMJ, 5531. Register van de inwonenden. Zie: Ingekommen 15-5-1939 C.H. M. Claassens.

De twee door Van Lanschot gebouwde huurwoningen aan de Walpoort. De huuropbrengst van deze woningen kwam ten goede aan de Van Lanschot Stichting (foto auteur, augustus 2023).

De Stichting ontving jaren achtereenvolgende van de families Van Nunen en Van der Velden de huurpenningen van de woningen aan de Walpoort. Andere inkomsten kwamen van de opbrengsten van de landerijen die ze bezat en uit de renten en dividenduitkeringen voor leningen, obligaties en aandelen. Paulina van Lanschot-Fuchs schonk na het overlijden van haar man in 1903 geregeld forse bedragen, variërend van 177 tot maar liefst achtduizend gulden. Ze betaalde ook kleine verbouwingen. Na haar dood in 1914 zorgde haar aangetrouwde nicht Marie van Lanschot-Lagasse, de Vughtse burgemeestersvrouw, ervoor dat uit de nalatenschap forse bedragen werden overgemaakt naar de Stichting.²⁷

²⁷ NL-HtBHC, Memories van successie, 140, 1914, 8/9608, nr. 158. Blijkens de memorie van successie van P.G.J. Fuchs bedroeg de totale waarde van haar nalatenschap f 380.613,70 waarvan het merendeel bestond uit effecten. De waarde van haar inboedel werd geraamd op f 19.426,30 en haar huis in de Peperstaat op f 25.000.

Het Tilmanshofje (Parklaan 14a – 21). De woningen werden gebouwd in de periode 1896-1898. Pas in 1907 werd door Tilman een stichting opgericht (foto auteur, augustus 2023).

Uitgaven

Tegenover de inkomsten stonden veel uitgaven. Op landerijen werd toezicht gehouden door een opzichter, een betaalde kracht. De polderlasten en de grondbelasting moesten afgedragen worden. De portefeuilles aan effecten, obligaties en geldleningen dienden goed beheerd te worden. Voor de boekhouding werd speciaal een effectenboek aangelegd waarin de inkomsten uit de waardepapieren en de aankoop van nieuwe stukken werden genoteerd.²⁸ In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw werden voor duizenden guldens obligaties aangekocht. De rente varieerde van drie tot vierenhalf procent. Tot 1930 lagen er nog couponbladen van de effecten op het kasteel bij regentes Marie van Lanschot-Lagasse. Ook waren er waardepapieren ondergebracht in een safe van de firma Lentjes en Drossaerts, de commissienair in effecten in 's-Hertogenbosch. De regentes stelde de mederegenten voor om alle waardepapieren van de Stichting onder te brengen bij de Nederlandsche Bank.²⁹ Voor het beheer van de stukken was dat het veiligst.

De opbrengsten van een aantal effecten gingen naar een zogenoemd 'Tractatiefonds'. Uit dit fonds moesten de jaargetijden voor Frans en Paulina van Lanschot betaald worden. Zolang de Van Lanschot Stichting bestond, moesten er jaargetijden gehouden worden in de Sint-Jan in 's-Hertogenbosch. Dertig jaar moesten ze gehouden worden in de parochiekerk van Sint-Michielsgestel waar Zegenwerp, de woonstede van de stichters, onder viel.

Ook fooien werden uit het Tractatiefonds betaald. Ze dienden apart geadministreerd te worden. Op 1 januari 1930 was er in dit fonds voor 3600 gulden aan waardepapieren ondergebracht.

Er werden uitgaven gedaan voor onderhoud van het gebouw, een verfbeurt, kleine reparaties en een machine voor centrale verwarming.³⁰ Soms moest er een kamer opnieuw worden behangen. De voorraad brandstof, steenkolen en turf moest op peil blijven. Serviesgoed, borden, pannen en bestek werden door de Stichting aangekocht. Ook keukenlinnen en toiletgerei, denk aan handdoeken, kwamen voor rekening van de Stichting. In 1902 werden er maar liefst zestig handdoeken gekocht. Af en toe moest nieuw beddengoed aangeschaft worden, zoals lakens en kussenslopen, en ook gordijnen.

Gratis kost en inwoning

De bewoonsters hadden grotendeels gratis kost en inwoning. Maar luxe, of wat daar in die tijd bij de Stichting voor doorging, werd gereguleerd en zo nodig moest daar extra voor betaald worden. De vrouwen werden bij ziekte verpleegd en hoefden voor de medicijnen en de medische verzorging niets te betalen. Wel kregen ze rekeningen voor verbandstoffen, operaties en verblijfkosten in het ziekenhuis. Het was zaak dat de bewoners een goede medische verzekering hadden afgesloten. De Stichting betaalde niettemin per jaar nog vaak enkele honderden gulden aan kosten voor medische zorg, verpleging en medicijnen.

²⁸ NL-HtBHC, Van Lanschot, 885.

²⁹ NL-HtBHC, Van Lanschot, 885, los briefje in het effectenboek.

³⁰ NL-HtBHC, Van Lanschot, 443. Zie bijvoorbeeld nota van W. van Beckum & Zoon, timmerman over onderhoudswerk in 1917 en 1918.

F.J. van Lanschot was regent van de Stichting. Op 8 september 1941 neemt hij met een receptie afscheid als burgemeester van 's-Hertogenbosch. A.F. Diepen, bisschop van 's-Hertogenbosch, drukt hem de hand. Deze bisschop deed veel voor de emancipatie van de katholieken en startte een zedelijkheidsoffensief. In de volksmond kreeg hij daarom de bijnaam Alles Flink Dicht, gebaseerd op zijn initialen. Foto: Fotopersbureau Het Zuiden (collectie NL-HtSA, 0014930).

Het middagmaal werd dagelijks gratis verstrekt. Vier keer per week kregen de bewoonsters 's avonds pap. Als ze vlees wilden, moesten ze dat zelf betalen. Voor koffie en brood moesten ze eveneens geld neertellen. Ze ontvingen daarvoor vier gulden per maand. Eens per jaar ontvingen ze honderdtien gulden voor kaas in de vastentijd. Voedsel kon door de stichting soms relatief goedkoop ingeslagen worden. Zeker in de beginjaren werd spek gekocht van boeren op het landgoed Zegenwerp, de buitenplaats van de familie Van Lanschot. Jaarlijks werden er flinke ladingen aardappels in de kelder opgeslagen. Er waren ook voorraden aan kazen en appels. Hammen liet de stichting zelf zouten en roken. Vlees en groenten werden bewaard in inmaakpotten. In 1901 werden daarvoor nog grote potten aangeschaft die lang mee konden gaan.³¹ Het is onbekend of ze tot het einde van de Stichting gebruikt werden.

De Stichting bleef meer dan zestig jaar bestaan en werd dus niet, zoals in publicaties vermeld wordt, direct na de Tweede Wereldoorlog opgeheven, maar in 1957. Ook gedurende de oorlog bleef ze gewoon functioneren als instelling voor oude vrouwen. Het klooster Mariënborg daarentegen werd op 4 juli 1942 gevorderd door het Duitse regime. De zuster moesten elders in en buiten de stad een onderkomen zoeken.³² De bevrijding van 's-Hertogenbosch is met veel ellende en geweld gepaard gegaan. Het kloostercomplex liep de nodige schade op. Het gebouw van de Van Lanschot Stichting heeft in de oorlog en met name in oktober 1944 mogelijk wat beschadigingen opgelopen. Erg veel last werd daar niet van ondervonden. Gedurende de oorlog ging de opname van nieuwe bewoners gewoon door, ook in 1943 en 1944 toen de Duitsers in het klooster zaten. En in het eerste jaar van de bevrijding werden drie nieuwe bewoners verwelkomd.³³

De verzorging van de bewoonsters

Vanaf de oprichting was er voor de bewoners dag en nacht hulp in huis. In de eerste jaren hebben de oude vrouwen waarschijnlijk vaak nog zelf hun eigen kamer schoongehouden en ook de gemeenschappelijke ruimten gepoetst. Vanaf het begin was er een inwonende huishoudster. Vanwege hun ouderdom en tanende gezondheid zullen de bewoners steeds meer een beroep op haar hebben gedaan. Maria Lubrún was al vijftig of eenenvijftig jaar toen zij de eerste bewoners ging verzorgen. Zij was van zeer eenvoudige komaf. Haar vader was schoenmakersknecht geweest en woonde in de Uilenburg. Voor het wat zwaardere poetswerk was er een werkvrouw of meid. Zij woonde niet intern. Een tuinman werd af en toe ingehuurd om de binnentuin op orde te brengen.

Ruim een jaar na het overlijden van Frans van Lanschot trad op 18 maart 1904 een overeenkomst met de zusters van Mariënborg in werking.³⁴ Waarschijnlijk had zijn weduwe Paulina van Lanschot-Fuchs het initiatief daartoe genomen. Twee zusters werden nu belast met de zorg voor de Stichting. Ieder kwartaal werden door het bestuur van de Stichting bedragen voor de exploitatie overgemaakt naar het klooster. Paulina regelde de eerste jaren na het contract deze betalingen.³⁵ De zusters Alina en Regula traden als eersten aan. De dienstbode verdween. De twee zusters namen hun intrek in het gebouw van de Stichting om dag en nacht te zorgen voor de oude vrouwen. In de gang bij de spreekkamer van het klooster was een deur gemaakt die toegang gaf tot de Stichting, zodat de zusters, als ze naar het klooster wilden, binnendoor konden gaan.

³⁴ F.A.J. van Lanschot overleed op 20-3-1903; ENK, ASJMJ, 5180, reglement en geschiedkundige notities; 5509, Journaal. In het Journaal, p. 248, wordt 14-11-1904 als datum genoemd waarop de Van Lanschot Stichting bediend wordt door de Congregatie van Zusters JMJ.

³⁵ NL-AgaENK, ASJMJ, 3042 en 3043, kasboeken 1898-1905 en 1905-1914. In 1904 en 1905 betaalt 'Mevr. Lanschot' per kwartaal aan het klooster Mariënborg kostgeld voor twaalf vrouwen en twee zusters. Ook betaalt ze aan het klooster voor andere zaken in verband met de exploitatie van de Stichting. Vanaf 1907 verricht A.W.J. van Lanschot de betalingen aan het klooster.

³¹ NL-HtBHIC, Van Lanschot, 885, kasboek, p. 14, bij de firma Krijbolder werden in 1901 voor f 8 inmaakpotten aangeschaft.

³² Andel 2012, 42-45.

³³ Op 26-2-1943 en op 10-5-1944. In 1945 waren er opnames op 30-1, 15-2 en 11-12.

Klein Rome

In die tijd werd in veel katholieke instellingen lekenpersoneel verdrongen door religieuzen. De clerus kreeg in de loop van de negentiende eeuw toenemend invloed op het dagelijks leven van de katholieke bevolking. Geloof werd voor steeds meer mensen een heel serieuze zaak. De kloosters zagen rond de eeuwwisseling hun aanwas flink groeien. Anders dan de leden van oude kloosterorden richtten de religieuzen van de congregaties die in de negentiende eeuw ontstonden zich in het algemeen op het onderwijs, de ziekenverpleging, de bejaarden- en de armenzorg. Ze keerden hun rug niet naar de maatschappij toe. In de tweede helft van de negentiende eeuw, zeker nadat in 1853 de bisschoppelijk hiërarchie was hersteld en 's-Hertogenbosch weer een volwaardige bisschopsstad was geworden, hadden congregaties en kloosters de wind in de zeilen gekregen. Het Klein Rome, zoals 's-Hertogenbosch eertijds werd genoemd, leek terug te keren. Na de verovering van de stad door Frederik Hendrik in 1629 was het katholieken verboden hun godsdienstoefeningen in de openbaar toegankelijke kerken te houden. Kloosterlingen, de mannelijke eerst, verdwenen vervolgens uit het straatbeeld. Hoewel het in de achttiende eeuw al veel gemakkelijker werd voor katholieken om hun godsdienst in georganiseerd verband uit te oefenen, werden vooral in de loop van de negentiende eeuw wettelijke beperkingen voor hen opgeheven.

De congregatie van JMJ, opgericht in 1822, focuste met name op katholiek onderwijs aan meisjes die niet uit de laagste klassen kwamen. In de tweede helft van de negentiende eeuw steeg het aantal zusters explosief. In 1904 had de congregatie 66 kloosterhuizen en waren er inclusief novicen en postulanten rond de 1400 religieuzen. Uit een staat die in de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog is opgemaakt, blijkt dat zusters uit vrijwel alle kloosterhuizen van de congregatie werkten op scholen voor lager onderwijs en vaak ook op bewaarscholen. Uit een kwart tot een derde van de huizen waren zusters ook werkzaam bij gestichten voor 'ouden van dagen'.³⁶ Rond 1897 was aan de Sint-Janssingel een pontificaal nieuw moederhuis van JMJ opgetrokken. De voorgevel moet destijds een overweldigende indruk hebben gemaakt bij iedereen die vanaf het nieuwe treinstation de stad in kwam. Ze deed de façade van de Van Lanschot Stichting haast verschrompelen. Het kloostergebouw kan gezien worden als een symbool van herrijzend katholiek Brabant. In zijn neogotische stijl met de verticale accenten wijst het naar de hemel.³⁷ Het gebouw van de Stichting

³⁶ NL-AgaENK, ASJMJ, 2524, staat ca. 1942. Zie voor een vergelijkbare staat uit 1920: Driessen 2015, 182-185.

³⁷ Het rechterdeel van het huidige gebouw aan de Sint-Janssingel, richting Berewoutstraat, heeft minder versieringen in het metselwerk en is pas rond 1925 gebouwd voor de huisvesting van de kweekschool.

Overdracht van de zorg voor de bewoners van de Van Lanschot Stichting aan de zusters van de congregatie van JMJ. Op 18 maart 1904 was de overeenkomst hierover tussen het Stichtingsbestuur en de Congregatie al in werking getreden (NL-AgaENK, ASJMJ, 20047, huldeboek).

daarentegen is met zijn neorenaissancistische stijl en horizontale lijnen meer aards gericht.

Hoewel de congregatie van JMJ veel waarde hechtte aan intellectuele scholing waren er ook zusters die zich bezighielden met handwerk en verpleging. Tot het einde van het bestaan van de Stichting bleven de zusters voor de oude vrouwen zorgen, waarbij ze zich vooral toelegden op de verpleging. Voor het poetsen en ander zwaar werk konden ze, net als eerder de inwonende huishoudster, een beroep doen op een werkvrouw. Deze kwam gewoonlijk anderhalve dag per week. Bij de was, die om de vier of vijf weken werd gedaan, werd een wasvrouw ingeschakeld.³⁸

Hechte band

De band tussen de Stichting en het klooster zou alleen maar hechter worden. Vanaf 1920 kreeg de Firma Van Lanschot, naast Lentjes en Drossaerts en de Hanzebank, een grotere rol in het vermogensbeheer van de congregatie van JMJ.³⁹

³⁸ NL-AgaENK, ASJMJ, 5180.

³⁹ NL-AgaENK, ASJMJ, 2517, balans, p. 130.

Ter gelegenheid van het eeuwfeest van de congregatie van JMJ gaven de twaalf 'Juffrouwen' in juni 1922 samen maar liefst honderd gulden aan het klooster Mariënborg. Een maand later zou het bestuur van de Stichting eenzelfde bedrag schenken aan de jubilerende zusters.⁴⁰ De regenten hadden vertrouwen in de zusters. De uitgaven in het kasboek werden steeds minder gespecificeerd.⁴¹ Steeds vaker werd volstaan met 'diverse uitgaven door de zusters'. Al vanaf het eerste jaar van de overeenkomst tussen het bestuur van de Stichting en de congregatie ging vanuit de Stichting het kostgeld voor de twaalf bewoonsters en de twee zusters rechtstreeks naar het klooster. Als tegenprestatie zorgde de congregatie voor het levensonderhoud van de twaalf oude vrouwen en de verzorgsters. De exploitatie van de Stichting werd steeds meer overgelaten aan de zusters van Mariënborg. Het bestuur van de Stichting ging het klooster op geregelde tijden voorschotten geven voor de kosten van de tuinman, de wasvrouw, de apotheker en andere zaken voor het praktisch beheer.⁴²

Traktaties

Hoewel eind jaren dertig het klooster de Stichting praktisch gezien al voor een groot deel had overgenomen, golden in het huis nog altijd de regels die de regenten hadden bepaald. Naast de gewone maaltijden waren er af en toe traktaties. Standaard werd er getrakteerd op 24 januari, de feestdag van heilige Franciscus de Sales, patroon van de stichter Frans van Lanschot. De 'sterfdagen' van de stichter en de stichteres werden gevierd met iets lekkers.⁴³ Op 4 december, de feestdag van heilige Barbara die werd aangeroepen voor een vredig overlijden, kwam er eveneens iets extra's op tafel. Bovendien werd er getrakteerd bij het feest van Sint-Nicolaas en met Pasen en Kerstmis.

Met name op Sint-Nicolaasdag waren er lekkernijen. Het stichtingsbestuur trok daar voor alle bewoners samen twintig gulden uit. De extraatjes ter gelegenheid van de sterfdagen van de stichter en stichteres mochten telkens in totaal vijftien gulden kosten. Aanmerkelijk minder royaal waren de traktaties op de feestdagen van de heilige Franciscus de Sales en de heilige Barbara, ter gelegenheid waarvan maximaal vier gulden voor de hele groep werd uitgetrokken. Ook in de maanden april en oktober mocht er een keer voor vijf gulden aan versnaperingen worden gekocht. Het was allemaal strikt geregeld. Het gewone

weekmenu mocht dan af en toe doorbroken worden, van overdaad en uitbundigheid was geen sprake. De oude vrouwen konden spoedig doodgaan en dienden zich daarop voor te bereiden. Hun leven was doortrokken van religie. Dat er speciale aandacht was voor de helpster in nood tegen een plotselinge dood, de heilige Barbara, tekent de zwaar religieuze sfeer die er heerste.

Katholieke mores

Veel vertier was er voor de oude vrouwen niet. Wel trokken ze intensief met elkaar op. Ze konden zich terugtrekken op hun eigen kamer, maar daar verbleven ze als ze nog redelijk gezond waren overdag nauwelijks. Een groot deel van de dag brachten ze door in de grote kamer. De maaltijden werden gezamenlijk genuttigd. Om beurten moesten bewoners de tafel dekken. Zij die dit niet meer konden, dienden vijftientig cent te geven aan degene die het overnam. De vrouwen dronken 's middags samen thee. Het rozenhoedje, een keer de hele rozenkrans en het avondgebed werden iedere dag samen gebeden. 's Winters las een zuster elke avond een half uur voor uit een godsdienstig boek. Om negen uur 's avonds werd het stil en gingen de vrouwen naar bed.

De bewoners dienden zich als goed katholiek te gedragen. Aan het gezag van de regenten en de zusters van JMJ diende niet getornd te worden. Ze behoorden dankbaar te zijn. Iedere dag woonden ze de heilige mis bij in de kapel van Mariënborg. Op zon- en feestdagen gingen ze daar 's middags naar het lof. Als ze ziek waren, bracht een priester van de Kruiskerk de heilige communie op hun kamer. Letitia Aarnink, de laatste overste van het klooster Mariënborg, herinnert zich nog dat in de jaren vijftig van de vorige eeuw, toen de kapel tijdens diensten stevast vol zat, deze vrouwen altijd als laatsten binnenkwamen en aan de linkerkant plaatsnamen.

De twee zusters die voor de verzorging ook in het gebouw van de Stichting woonden, moesten hun taken zorgvuldig en discreet uitvoeren. In een aantekenboek van het klooster werd in 1904, naar aanleiding van de overname van de verzorging van de oude vrouwen, expliciet genoteerd dat twaalf oude vrouwen daar 'eene genoeglijken ouden dag' sleten.⁴⁴ Aan die genoeglijkheid zaten wel grenzen. De zusters moesten niet vergeten dat ze kloosterling waren. 's Morgens voor de heilige mis en 's avonds na negen uur dienden de religieuzen alleen te praten als het hoognodig was. In de loop der jaren nam de gemiddelde leeftijd van de bewoners toe. Daardoor werd het nog stiller. De taken van de zusters werden alsmaar zwaarder doordat steeds meer bewoners niet meer in staat waren voor zichzelf te zorgen.

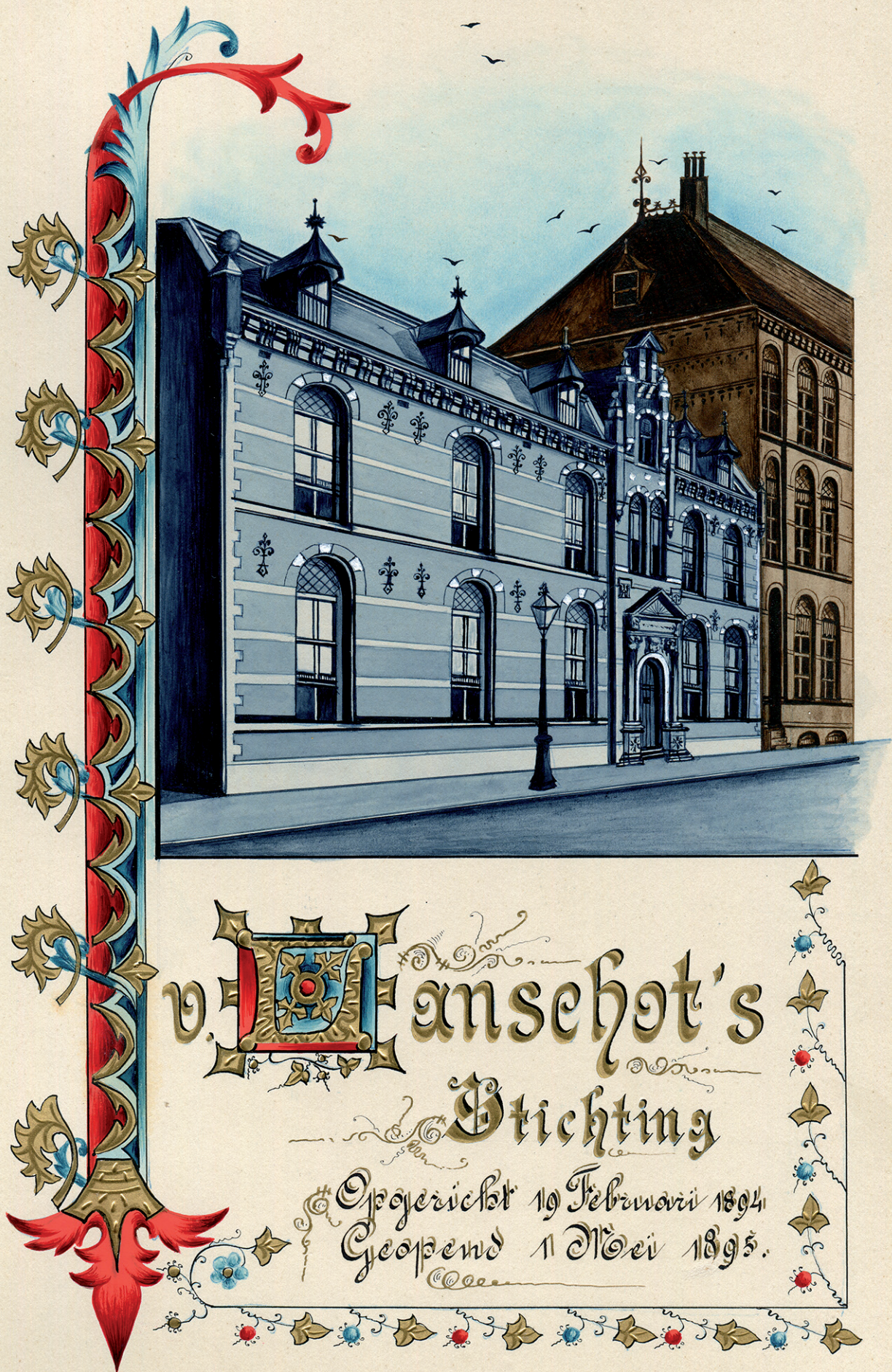
40 NL-AgaENK, ASJMJ, 2516, betalingen op 30-6-1922 en op 30-7-1922.

41 NL-HtBHC, Van Lanschot, 885, kasboek.

42 NL-AgaENK, ASJMJ, 3044, kasboek 1914-1927.

43 NL-AgaENK, ASJMJ, 5180, reglement. Deze 'sterfdagen' werden niet jaarlijks op de data van overlijden – Frans op 20 maart (1903) en Paulina op 16 september (1914) – gevierd, maar op de dagen na hun geboortedagen: voor Frans op 11 februari en voor Paulina op 3 juni.

44 NL-AgaENK, ASJMJ, 5509, Journaal van moederhuis Mariënborg, p. 248.

Van Lanschot Stichting, opgericht 19 februari, geopend 1 mei 1895. Rechts is een deel van de gevel van het klooster Mariënborg te zien, die pas in 1897/98 werd opgetrokken (NL-AgaENK, ASJMI, 20047, huldeboek).

Er kon echter niet onbeperkt een beroep op de kloosterlingen worden gedaan. Artikel veertien van de regeling die de regenten en het klooster hadden getroffen voor exploitatie van de instelling luidde: 'Zoo lang het niet al te erg is verplegen de Zusters de oudjes.'⁴⁵ Nogal eens was een bewoonster zo ernstig ziek dat er een dokter moest komen. De Stichting had een contract met een arts. In de jaren dertig werd er voor iedereen honderd gulden aan het ziekenfonds betaald. Op het fonds kon een beroep gedaan worden als de verpleging door derden van langdurige aard was, bijvoorbeeld in een ziekenhuis en als de patiënt zelf niet bij machte was de kosten te dragen.

Huishoudelijke taken

Aanvankelijk bereidden de zusters, wellicht met hulp van de bewoners, zelf de maaltijden in het keukentje in de aanbouw. Tijdens de laatste jaren van het bestaan van de Stichting kwam het eten voor de vrouwen uit de keuken van Mariënborg. De bewoners waren een groot deel van de dag in de grote kamer bezig met het schoonmaken van groenten en het schillen van aardappels voor het hele klooster. Ze waren feitelijk keukenhulp. Niet voor niets noemden de zusters in Mariënborg de oude vrouwen 'de gediensstigen'.

Als bewoonsters spullen en met name kleding te weinig hadden, moesten de zusters de familie daarvan in kennis stellen. De zusters mochten zich vooral niet inlaten met geldzaken van de oude vrouwen. Ze moesten voor de Stichting een goede boekhouding bijhouden. Een van de twee zusters was specifiek verantwoordelijk voor het huishouden van de Stichting. Er werd gesproken over de zuster voor het 'huisgezin'. De term duidde erop dat de woongemeenschap van de Stichting als een economische leefeenheid werd beschouwd. Deze zuster ontving vier keer per jaar uit handen van een regent honderd gulden. Daarvan nam ze iedere keer veertig gulden af om directe betalingen voor het huishouden te doen. Van het overige geld moest zij de rekeningen betalen van de timmerman, de smid, de loodgieter en anderen. Alle uitgaven werden nauwkeurig genoteerd. De boeken moest ze tonen als de regenten ernaar vroegen. Aan het einde van een jaar droeg ze alle geld dat over was af aan het bestuur van de Stichting. Maandelijks kreeg deze zuster van het klooster Mariënborg nog zeventig gulden voor vlees en achtenveertig gulden voor rechtstreekse betaling aan de oude vrouwen. Dat laatste bedrag was nodig om alle bewoners maandelijks vier gulden uit te keren. Eén keer per kwartaal kreeg het klooster al het geld dat het voorgesloten had terug van het stichtingsbestuur. Dat gebeurde als een regent zelf naar de Stichting kwam.

⁴⁵ NL-AgaENK, ASJMJ, 5180.

Het einde van de Stichting

Via de Noodwet Ouderdomsvoorziening van Willem Drees kregen 'bejaarden' vanaf 1947 onder een bepaald inkomen een financiële tegemoetkoming van de staat. Vanaf 1957 werd door de Algemene Ouderdomswet (AOW) aan ouderen boven de vijftig jaar een klein inkomen gegarandeerd. De bewoners van de Van Lanschot Stichting kregen vanaf 1 januari 1957 allemaal een AOW-uitkering. Overal in het land veranderde de exploitatie van de hofjes voor bejaarden. Veel hofjes schaften de vrije inwoning af en gingen huur vragen aan de bewoners. Later kregen de hofjes te maken met de verhuurdersheffing.⁴⁶ De Stichting werd niet meer met deze zaken geconfronteerd; ze sloot in 1957 direct haar deuren. De laatste bewoners werden in maart en april van dat jaar ondergebracht in bejaardenhuizen in de omgeving.⁴⁷ De eigendommen van de Stichting kwamen, voor zover ze daaraan nog niet waren overgedragen, in handen van het klooster Mariënborg.⁴⁸ In de jaren vijftig had het klooster op zijn scholen te maken met een grote toeloop van leerlingen. Dat het kampte met ruimtegebrek en daarom de omliggende gebouwen goed zelf kon gebruiken zal de snelle afbouw van de Stichting mede hebben bepaald. Het klooster ging de drie grote woonhuizen aan de Singel tussen het gebouw van de Stichting en de Walpoort huren. Het gebouw van de Stichting zelf zou eveneens benut worden door de congregatie van JMJ. De 'Generaliteit' werd erin gehuisvest. De congregatie van JMJ had begin jaren vijftig al te maken met het probleem van de vergrijzing. Sommige kloosterhuizen kregen een afdeling voor bejaarde zusters. Er kwam gebrek aan zusters voor het onderwijs, de verpleging en de zorg voor bejaarden.⁴⁹ 1957 was ook het jaar waarin de latere bisschop Bekkers tot coadjutor van de bisschop van 's-Hertogenbosch werd benoemd. Hij had modernistische opvattingen over de katholieke moraal. Drie jaar later werd hij tot bisschop van 's-Hertogenbosch gewijd. Hij begreep de nieuwe tijdgeest. De zuster van JMJ gingen mee in de progressieve opvattingen.⁵⁰ Samen met de regenten sloten ze tijdig de deur van de Van Lanschot Stichting.

⁴⁶ Looijensteijn 2016, 46, 47, 93.

⁴⁷ NL-AgaENK, ASJMJ, 5512, Journaal, p. 436. A.J.L. Van Woezik verliet de Stichting pas op 8-4-1957, zie: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.02.32/invnr/897ED.9/file/00188005.PDF> (geraadpleegd 18-10-2023).

⁴⁸ NL-AgaENK, ASJMJ, 3040, register afrekeningen van de bouw. Zo werd het gebouw van de Stichting in 1957 gekocht van Van Lanschot voor f 42.800.

⁴⁹ Driessen 2015, 188.

⁵⁰ De ideeën rond de nieuwe kerkelijk heroriëntering geuit op het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werden met enthousiasme onthaald in het klooster Mariënborg. In 1982 werd de Mariënborggroep, een landelijke vereniging van kritische katholieken, in het klooster opgericht door een aantal vooraanstaande katholieken. Zie: Beld 2018, 19-20.

Jos Wassink studeerde geschiedenis en werkte op het Rijksarchief in Noord-Brabant. In 2004, toen hij gemeentearchivaris van Weert was, promoveerde hij aan de Radboud Universiteit. De laatste jaren voor zijn pensionering werkte hij als historicus in Utrecht. Van zijn hand verschenen diverse publicaties over lokale en regionale geschiedenis en over immaterieel cultureel erfgoed. Als stadsgids van 's-Hertogenbosch geeft hij rondleidingen in het Mariënburchcomplex. Voor HOVO Brabant verzorgt hij cursussen over de geschiedenis van Brabant van de zestiende tot en met de achttiende eeuw.

Literatuur en verantwoording

Archieven

NL-HtBHC, Brabants Historisch Informatie Centrum, 's-Hertogenbosch (BHC)

- Familie Van Lanschot, 1294-1982
- Memories van successie kantoor 's-Hertogenbosch 1818-1927

NL-HtsSA, Erfgoed 's-Hertogenbosch (SA)

- Stadsbestuur van 's-Hertogenbosch 1262-1810 (OSA)
- Notarissen met standplaats 's-Hertogenbosch, 1475-1905, 1916-1935 (NH)
- Notulen openbare vergadering van Gemeenteraad 's-Hertogenbosch, nr. 12 (25-11-1940).

NL-AgaENK, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint-Agatha (ENK)

- Archief Sociëteit van JMJ (ASJMJ)

Literatuur

ANDEL, K. VAN EN M. VAN DEN BERG, 2012:

Mariënburch klooster tussen Dieze en Dommel ('s-Hertogenbosch).

BELD, T. VAN DEN, 2018: *Door de geest gedreven.*

Mariënburch 1983-2017 (Heeswijk-Dinther).

COOPMANS, J., 1964: *De Rechtstoestand van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s-Hertogenbosch).

DRIESSEN, A. EN G. VAN DEN VEN, 2015: *Zusters van JMJ. Geschiedenis van een congregatie 1822-1962* (Hilversum).

GOVERS, F., 1972: *Het Geslacht en de Firma F. van Lanschot, 1737-1901* (Tilburg).

GOVERS, F., 1987: *Het Gewoel der Affaires. Momenten uit 250 jaar F. van Lanschot Bankiers nv, 1737-1987* ('s-Hertogenbosch).

HAANS, F. EN G. KORENBERG, 2014: *Klooster Mariënburch & Van Lanschot-Stichting Sint Janssingel 88-99 's-Hertogenbosch. Waardstellend bouwhistorisch onderzoek* (Nijmegen).

Het Nieuws van den Dag, 22-3-1894.

HEURN, J. VAN, 2022: *Beschrijving der Stad 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch).

HOEKX, J. EN V. PAQUAY, 2004: *Inventaris van het archief van de stad 's-Hertogenbosch 1262-1810*, (twee delen; 's-Hertogenbosch).

KAPPELHOF, T., 2021: *'De ontmanteling van de vesting 's-Hertogenbosch', Silva. Online cultuurhistorisch tijdschrift over 's-Hertogenbosch*, nr. 3, 15-26.

KINGMA, V., 2018: *Traditie in beweging. Nederlandse hofjes in de periode 1800-1940* (Den Haag).

LOOIJENSTEIJN, H., 2016: *Bevorderaars van het goede. Een kleine bestuursgeschiedenis van het Nederlandse hofje* (Den Haag).

WOUD, A. VAN DER, 2021: *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (5de druk, Amsterdam).